

Козьмініх А. В.

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
к.політ.н., доцент, доцент кафедри соціальних теорій*

ГЕНЕЗИС ПРАВ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

Права людини як наука, тобто як система юридичних знань, концепцій і доктрин про виникнення, розвиток і сучасний стан можливостей людини, досить бурхливо розвивається протягом останніх років в Україні. Це обумовлено зміною відношення до людини з боку держави, визнання людини найвищою соціальною цінністю, інтересам якої повинен підпорядковуватись увесь державний лад, система та діяльність органів влади. Проте, права людини – це проблема, яка не виникла нещодавно, це проблема загального історичного, соціального та культурного розвитку усього людства.

Сучасний каталог прав людини, який зафіксований в міжнародно-правових документах, відтворений в національному законодавстві держав – це результат історичного становлення еталонів і стандартів, які стали нормою сучасного демократичного суспільства. Є всі підстави стверджувати, що увесь історичний розвиток людства пов'язаний зі зміною уявлень про права людини. Культурний прогрес суспільства взагалі є неможливим, якщо він не вносить щось нового у статус людини, якщо особа не отримує з кожною новою сходинкою розвитку додаткові свободи. Навіть якщо права є класово обмеженими, але все одно вони розширюються від однієї суспільно-історичної формації до іншої. Як справедливо вказують деякі автори, античний раб є більш вільним, ніж первісний дикун, середньовічний кріпак вільніший за раба, буржуазне суспільство створило умови для формальної свободи усіх членів суспільства, і з цим не можна не погодитись.

Первіснообщинний лад помилково вважають «золотим періодом людства», в якому нібито існувала повна свобода і не порушувались права особи. З цим не можна погодитись, оскільки що було порушувати, якщо і розуміння прав, як таких не існувало. Первіснообщинний лад характеризується наявністю так званих «мононом», тобто норм, які не можуть бути кваліфіковані як норми релігії, моралі, звичаєвого права – це правила, сформовані на засадах звички, що обумовлена доцільністю певної поведінки, яка є корисною для окремої особистості лише в тих межах, в яких вона корисна для роду, племені. Ці норми ніколи не давали переваг одного члена роду над іншим, тобто закріплювали умовну «первісну рівність», але суть цієї рівності полягає у відсутності свободи, оскільки людина цілком поглинається суспільством, життєдіяльність індивіда досить жорстко регламентована.

Пальму першості щодо формування цілісної філософської концепції щодо людини, її прав і свободи утримує безумовно Аристотель, який обґрунтував це з позиції того, що людина – це істота політична, суспільна і яким були розроблені основоположні категорії, поняття, що складають основу сучасного праворозуміння. По-перше, це вчення про справедливість розподільчу (таку, що розподіляє) – під якою розуміється розподіл усіх благ для людей за їх здібностями, пропорційно вкладу у загальну справу і справедливість урівнюючу (таку, що зрівнює), коли мова йде про рівність перед законом,

рівність між рівними (питання злочину і покарання, відшкодування шкоди, цивільно-правові угоди). Цей принцип майже в незмінному вигляді покладений в основу більшості сучасних правових систем. Дійсно, не можуть бути абсолютно рівні між собою люди з різним рівнем освіти, або з врахуванням їх стану здоров'я, віку, і відповідно у випадку розподілу будь-чого (влади, винагород) враховуються їх особисті властивості і здібності, але коли мова йде про захист їх природних прав, то вони повинні бути однаковими для всіх. Крім того, Аристотель вперше поділив право на право природне і волевстановлене (позитивне), поклавши тим самим початок спору між позитивістами і прихильниками природного походження прав людини, яке продовжується і дотепер.

Ідеї визнання прав і свобод людини безперечно були притаманні і український філософії та знайшли своє продовження в історії українського конституціоналізму. Ще у «Велесовій книзі» – пам'ятці IX ст. філософія зумовлена духом віри, любові і надії, а вінцем цього духу є свобода і самоцінність особистості. Окремі уявлення про права людини знаходимо в таких джерелах, як «Руська правда», «Слово про закон і благодать», «Повчання Володимира Мономаха», пізніше у Литовському статуті знаходимо ідеї рівності всіх перед законом, особистої відповідальності, захисту прав людини з боку держави.

Людина, її права цікавили і українських філософів. До ранніх українських гуманістів можна віднести таких вчених, як Юрій Дрогобич (XV ст.), Павло Русина, Станіслав Оріховський (XVI ст.). Глобальне дослідження людини, особистості провів геніальний український філософ Г. Сковорода, який науку про людину, та її частя вважав найважливішою з усіх наук. Послідовно ідею природних прав та договірну теорію походження держави відстоював Я. Ковельський, який зазначав при цьому, що всі громадяни мають бути формально рівними перед законом, влада і особа повинні нести взаємну відповідальність. Безумовно важливу роль для становлення ідей прав людини на Україні відіграли і праці українських теоретиків в українській державності М. Грушевського, В. Винниченка, О. Кістяковського та інших. Зокрема, заслугою М. Грушевського серед інших, необхідно вважати привернення уваги до прав національних меншин, прав людини на мову, релігійних прав. На позиції прогресивного конституціоналізму стояв О. Кістяковський, який послідовно відстоював надання людині демократичних прав, зокрема, захист свободи слова і віросповідання, права зборів, загального виборчого процесу та інші.

Перші спроби правової регламентації прав окремих соціальних груп в українських конституційних актах доцільно проілюструвати ст. 11 Конституції Пилипа Орлика від 5.04.1710 р., в якій встановлювались і оголошувались права вдів козаків, їхніх дружин та дітей-сиріт. В якості окремих статей закріплювались взаємовідносини людини з українською державою в Конституції УНР від 29.04.1918р., на засадах ліберальної (європейської) концепції прав людини. За радянський період української державності було прийнято 4 конституції (1919, 1929, 1937 та 1978 рр.), які тим чи іншим чином відтворювали ідею прав людини, проте, не враховували міжнародні стандарти, зокрема, положення про те, що основою свободи особистості є право приватної власності.

Права і свободи людини і громадянина є основоположною частиною чинної Конституції України і розглядаються вони не як даровані державою своїм громадянам, а як такі, що належать людині від народження, існують незалежно від діяльності держави та є невідчужуваними та непорушними.